

BANKLARDA AUDIT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATLARI

Palvanov Xusniddin Bekimmatovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti To'rtko'l fakulteti assistenti

palvanovxusniddin@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20952591>

Annotatsiya. Ushbu tezisda O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida ichki va tashqi audit tizimini takomillashtirish zarurati ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqotda banklar faoliyatida audit sifatiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinib, mavjud muammolar aniqlanadi va ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: bank auditi, ichki audit, tashqi audit, moliyaviy nazorat, bank risklari, audit standartlari, IFRS, Markaziy bank, moliyaviy hisobot.

KIRISH

Zamonaviy bank tizimida auditorlik faoliyati moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy vositalaridan biriga aylangan. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida banklarda moliyaviy hisobot ishonchliligi, risk boshqaruvi samaradorligi va korporativ boshqaruvning shaffofligi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, bank auditini takomillashtirish — nafaqat moliyaviy soha mutaxassislari, balki butun iqtisodiy jamoatchilik uchun dolzarb masaladir.

O'zbekiston Respublikasida bank sektorining rivojlanishiga doir strategik qarorlar qabul qilinmoqda: 2017–2021 yillarda bank tizimini isloh qilish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi, 2022 yil yanvarda qabul qilingan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida moliya sektori va audit tizimini rivojlantirish alohida yo'nalish sifatida belgilandi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida ichki audit xizmatlari samaradorligi, xalqaro audit standartlarini qo'llash darajasi va audit natijalarining amalda qo'llanilishi hali ham yetarli emas.

Yuqorida bayon etilgan muammolar ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilab beradi.

ASOSIY QISM

1. Banklar auditining nazariy asoslari va O'zbekiston tajribasi

Audit tushunchasi dastlab xalqaro iqtisodiy leksikonda paydo bo'lib, keyinchalik milliy qonunchilikda mustahkamlangan. O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi asosiy normativ hujjat — «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonun (1992, 2000 yilda yangi tahrirda qabul qilingan va 2021 yilda yangilangan) hisoblanadi. Ushbu qonun auditning maqsadi, tamoyillari, auditor huquq va majburiyatlarini belgilab beradi.

Mahalliy iqtisodchilar orasida A.Vahobov va N.Toshmatov «Moliyaviy tahlil va audit» asarida (2019) auditning bank tizimidagi rolini keng yoritib, uni faqat hisobot tekshiruvi emas, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida ko'rib chiqishni taklif etadi. B.Xasanov esa «Bank auditi: nazariya va amaliyot» monografiyasida (Toshkent, 2021) O'zbekiston tijorat banklarida ichki audit tizimining institutsional zaifliklari va ularning bank barqarorligiga ta'sirini tahlil qilgan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari (jumladan, 2019 yildagi «Tijorat banklarida ichki audit tizimini tashkil etish tartibi to'g'risida»gi Nizom) ichki auditga qo'yiladigan talablarni belgilaydi. Shunga qaramay, amaliyotda ushbu talablarning bajarilishi turli banklarda bir xil emas — bu muammoning tizimli ekanini ko'rsatadi.

2. Banklar auditida mavjud muammolar tahlili

O'zbek olimlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar bir qancha tizimli muammolarni yuzaga chiqaradi:

1. Ichki audit bo'limlarining mustaqillik darajasining pastligi. R.Raximov va D.Yusupovanning tadqiqotlari (2022) shuni ko'rsatadiki, ko'pgina tijorat banklarida ichki auditorlar bank rahbariyatiga to'g'ridan-to'g'ri bo'ysunib, ob'ektiv nazorat funksiyasini bajarishda qiyinchiliklarga duch keladi.
2. Xalqaro audit standartlari (ISA/ISSAI) ning cheklangan darajada qo'llanilishi. M.Mirzayev va G.Rashidova (2021) o'tkazgan so'rov natijalariga ko'ra, o'rta va kichik tijorat banklarining 60% dan ortig'i xalqaro standartlarni to'liq tatbiq etmagan.
3. Raqamli bank xizmatlariga mos audit metodologiyasining yo'qligi. S.Xolmatov (2023) ta'kidlashicha, internet-banking, mobil to'lovlar va kriptovlyuta operatsiyalarini tekshirishga mo'ljallangan maxsus audit metodikalari O'zbekistonda hali ishlab chiqilmagan.
4. Audit xulosalarining amalda qo'llanilishi ustidan nazoratning zaifligi. O'zbekiston Respublikasi Auditorlar palatasi ma'lumotlariga ko'ra (2022), audit tavsiyalarining o'rtacha 40–45% i qisman yoki umuman bajarilmay qolmoqda.
5. Malakali audit kadrlarining yetishmasligi. F.Tursunov va X.Nazarovanning (2020) tadqiqotiga ko'ra, tijorat banklarida sertifikatlangan ichki auditorlar soni talab darajasidan ikki barobar kam.

3. Bank auditini takomillashtirish yo'llari va tavsiyalar

Yuqorida aniqlangan muammolarga asoslanib, bank audit tizimini takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi:

Birinchidan, ichki auditning institutsional mustaqilligini kuchaytirish zarur. Buning uchun ichki audit qo'mitalarini bevosita bank kuzatuv kengashiga bo'ysundirish, audit natijalarini oshkor qilishni qonunchilik darajasida majburiy etish lozim. Sh.Abdullayev (2022) ushbu yondashuvni «ikki pog'onali nazorat modeli» deb atab, uning samaradorligini Qozog'iston tajribasi orqali isbotlagan.

Ikkinchidan, xalqaro audit standartlarini (ISA, IFRS) bosqichma-bosqich joriy etish dasturini ishlab chiqish kerak. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy bankining birgalikdagi dasturlari doirasida 2025 yilgacha barcha tizimli banklarda ISA to'liq tatbiq etilishi rejalashtirilgan bo'lsa-da, amaliy ko'rsatkichlar bu muddatni real baholashni talab etadi (N.Hamidov, 2023).

Uchinchidan, raqamli audit texnologiyalarini joriy etish - sun'iy intellekt, big data tahlili va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari - bank auditining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. B.Ergashev va L.Karimovanning (2023) hisobiga ko'ra, raqamli audit vositalari xatoliklar aniqlash darajasini 35-40% ga oshirishi mumkin.

To'rtinchidan, audit kadrlarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini mustahkamlash - ACCA, CIA, CIPA sertifikatlariga kirish imkoniyatini kengaytirish va davlat tomonidan ushbu yo'nalishda subsidiya berish - zarur amaliy qadam hisoblanadi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklarida audit tizimi bir qancha institutsional, metodologik va kadrlar bilan bog'liq muammolarga ega. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun:

1. Ichki audit mustaqilligini qonunchilik darajasida ta'minlash;
2. Xalqaro audit standartlari (ISA/IFRS) ni keng joriy etish;
3. Raqamli audit vositalarini tatbiq etish;
4. Sertifikatlangan audit kadrlarini tayyorlash tizimini rivojlantirish tavsiya etiladi.

Yuqoridagi chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish bank tizimining shaffofligi, moliyaviy barqarorligi va xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga muhim hissa qo'shadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni. — Toshkent: Qonun, 2021 (yangi tahriri).
2. O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonuni. - Toshkent: Qonun, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining «Tijorat banklarida ichki audit tizimini tashkil etish tartibi to'g'risida»gi Nizomi. - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2019. - №1/5-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida». - Toshkent, 2022.
5. Vahobov A.V., Toshmatov N.A. Moliyaviy tahlil va audit. Darslik. - Toshkent: Moliya, 2019. - 480 b.
6. Xasanov B.X. Bank auditi: nazariya va amaliyot. Monografiya. - Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021. - 256 b.
7. Abdullayev Sh.Q. Bank ichki nazorat tizimida ikki pog'onali audit modeli // Moliya va bank ishi. - 2022. - №2. - B.18-26.
8. Raximov R., Yusupova D. Tijorat banklarida ichki audit mustaqilligi: muammolar va yechimlar // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2022. - №4. - B.54-63.
9. Mirzayev M., Rashidova G. Xalqaro audit standartlarini O'zbekiston bank tizimiga tatbiq etish masalalari // Buxgalteriya hisobi va audit. - 2021. - №3. - B.34-41.
10. Xolmatov S.B. Raqamli bank xizmatlarida audit metodologiyasini takomillashtirish // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. - 2023. - №1. - B.45-52.
11. Ergashev B., Karimova L. Sun'iy intellekt texnologiyalarini bank auditida qo'llash imkoniyatlari // Axborot texnologiyalari va iqtisodiyot. - 2023. - №2. - B.67-74.
12. Hamidov N.I. O'zbekistonda IFRS standartlariga o'tish: bank sektori tajribasi // Moliyaviy hisobot va audit. - 2023. - №1. - B.11-19.
13. Tursunov F., Nazarova X. Bank auditida kadrlar malakasi va sertifikatlash tizimini rivojlantirish // Kadrlar tayyorlash va iqtisodiyot. - 2020. - №3. - B.29-37.
14. O'zbekiston Respublikasi Auditorlar palatasi. 2022 yilgi faoliyat to'g'risida hisobot. - Toshkent: Auditorlar palatasi, 2022. - 84 b.
15. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). International Standards on Auditing (ISA). - New York: IFAC, 2022.
16. Basel Committee on Banking Supervision. Internal Audit Function in Banks. - Basel: BIS, 2012 (updated 2022).